

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ ADINA ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

NAİLƏ YUSİFƏLİ QIZI BAYRAMOVA

**“MOLLA NƏSRƏDDİN” ƏDƏBİ MƏKTƏBİ
ƏNƏNƏLƏRİ VƏ ÇAĞDAŞ
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
(RƏSUL RZANIN VƏ ANARIN YARADICILIĞI
ƏSASINDA)**

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində hazırlanmışdır.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor
Teymur Həşim oğlu Kərimov

Rəsmi opponətlər: filologiya üzrə elmlər doktoru
Qafar Möhsün oğlu Hüseynov

filologiya üzrə elmlər doktoru
Fərman Yunis oğlu Xəlilov

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə “_30_” “_06_” 2014-cü il saat 14⁰⁰-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı, Hüseyn Cavid prospekti 115, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_” “_” 2014-cü ildə göndərilmişdir.

D.01.131 – Dissertasiya
Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru:

**İmamverdi Yavər oğlu
Həmidov**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

*“Bugünkü şəraitimizdə biz yenə də
“Molla Nəsrəddin” jurnalına çox möhtacıq.”*

Heydər Əliyev

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan xalqının Ümummilli Liderinin 1994-cü ildə Cəlil Məmmədquluzadənin 125 illik yubileyində söylədiyi bu sözlər keçən on altı il ərzində öz aktuallığını itirmədiyi kimi, bu böyük şəxsiyyətin beşiyi başında durduğu “Molla Nəsrəddin” dərgisinə, onun təbliğ etdiyi ölməz humanist və vətənpərvər ideyalara ehtiyacımız da öz aktuallığını itirməmişdir. 12 il sonra – 2006-cı ildə isə Ulu Öndərin daxili və xarici siyasətini ləyaqətlə davam və inkişaf etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk sayının nəşr edilməsinin 100 illik yubileyinin keçirilməsi barədə Sərəncamı – Azərbaycan dövlətçiliyində və mədəniyyət tarixində irs-varislik əlaqələrinin dialektikasının bariz göstəricisi kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Azərbaycan xalqının tarixində görkəmli şəxsiyyətlərin sayı kifayət qədərdir. Tarixin dərinliklərinə getsək, onların sırasında atəşpərəstlərin peyğəmbəri Zərdüştn, İslam peyğəmbəri Məhəmmədin müasiri Ulu Dədə Qorqudun, böyük Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Molla Pənah Vaqifin, Mirzə Fətəli Axundzadənin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Hüseyn Cavidin... adlarını çəkə bilərik. Bu siyahıya bir ad da artırmaq olar ki, o, konkret şəxsin, sənətkarın adı-soyadı ilə bağlı deyil; bütöv bir ədəbi nəsil öz daxili dünyasına çəkib aparır. Bu, təkcə Azərbaycan deyil, eləcə də Yaxın və Orta Şərqi ədəbiyyatında, publisistikasında, ictimai-mənəvi mühitində çox böyük tarixi rol oynamış, xalqın mədəni inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə dönüş yaratmış məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşridir.

Tarixən xalqımızın ictimai-mədəni həyatında, onun dünya xalqlarının mədəni-mənəvi irsinə inteqrasiya etməsində bu qədər görkəmli bir rol oynamış bir nəşrin izləri sadəcə silinib gedə bilməzdi, çağdaş mədəni-mənəvi həyatımıza öz təsirini göstərməli, xalqımızın və dövlətimizin inkişafında öz rolunu oynamalı idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının Azərbaycan xalqının həyatında misilsiz tarixi rolunun indiki şəraitdə araşdırılması zərurəti məhz bununla şərtlənir və seçilən mövzunun cəmiyyətimizin indiki dövrü üçün aktuallığını da elə bu səbəb meydana çıxararaq, bu tədqiqatın gerçəkləşdirilməsini zəruri edir.

Başqa bir tərəfdən, “Molla Nəsrəddin” jurnalı, qabaqcıl Azərbaycan ziyalılarından ibarət olan bütün yaradıcı heyəti ilə birlikdə Azərbaycan klassik humanitar fikrinin nəhəng bir abidəsini təcəssüm etdirir. Klassika isə, məlum olduğu kimi, öz statusuna əsasən ictimai həyatın müxtəlif taleyüklü dövrlərində yeni bir nəfəs, yeni bir güc ilə çıxış edərək ağırlı problemlərin həllinə öz töhfəsini verir. Bu yöndən yanaşanda da, mövzunun aktuallığı özünü göstərir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanın milli azadlığı, dövlət müstəqilliyi və mədəni inkişafı uğrunda 25 ilə yaxın bir dövr ərzində mübarizə aparmış “Molla Nəsrəddin” jurnalının xalqımızın və dövlətimizin tarixi taleyində tutduğu müstəsna yeri yüksək qiymətləndirən Ulu Öndər Heydər Əliyev özünün də 25 illik mübarizə tarixinin tamam olduğu il (1969-1994), yəni 1994-cü ildə həmin jurnalın çağdaş dövrdə xalqımızın tarixi taleyi üçün əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır:

AMEA-nın müxbir üzvü, “son otuz ilin ən əsas, ən görkəmli mirzəcə-lilşünası” (akademik İsa Həbibbəyli) Əziz Mirəhmədov, keçən yüzilliyin 80-ci illərinin əvvəllərində nəşr etdirdiyi və özünün də qeyd etdiyi kimi, iyirmi illik bir tədqiqatın məhsulu olan “Azərbaycan Molla Nəsrəddini” (Bakı: Yazıçı, 1980) adlı fundamental monoqrafiyasında tədqiq etdiyi unikal ədəbi məktəbin fiziki konturlarını müəyyənləşdirmişdir.

Akademik İsa Həbibbəylinin hazırladığı və qiymətli ön sözlə nəşr etdirdiyi “Cəlil Məmmədquluzadə. Biblioqrafiya” kitabını vərəqləsək, görürük ki, 25 illik nəşr tarixi dövründə Mirzə Cəlilin “Molla Nəsrəddin” jurnalında 30 şeiri, 741 felyetonu, 1 tərcüməsi, 61 məqaləsi çap olunmuşdur ki, bu da ümumilə 833 adda əsər edir. (Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə. Biblioqrafiya. Elm: Bakı, 2005.) Nəzərə alsaq ki, 25 il ərzində jurnal heç də müntəzəm olaraq və sistemli şəkildə nəşr edilməyib və onun cəmi 740 nömrəsi işıq üzü görüb, onda Mirzə Cəlilin ikinci ədəbi təxəllüsünün nəhaq yerə “Molla Nəsrəddin” olmadığı aydın olar.

Mirzə Cəlil molla-nəsrəddinçiliyin ideya qaynağı, aparıcı ilhamçısı və lokomotivi olmuşdur. Bu baxımdan molla-nəsrəddinçilik deyərkən ilk növbədə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı və sonrakı ədəbi prosesə təsiri göz önünə gəlir. Həmin kontekstdə akademik İsa Həbibbəylinin aşağıdakı sözləri çox doğru və gələcək tədqiqatlar üçün istiqamətverici sayılmalıdır: “Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin milli oyanış, tərəqqi və dirçəliş, milli istiqlal, vətənçilik məsələlərinə həsr edilmiş, həmişə aktual və müasir səslənən ölməz bədii-publisistik əsərləri Azərbaycanda hazırkı milli və müstəqil dövlət quruculuğuna, milli-mənəvi özünüdərk prosesinə uğurla xidmət edir.” (Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə. Biblio-

qrafiya. Elm: Bakı, 2005, s. 31.) Klassik irsimizin ən böyük abidlərindən olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının və onun ətrafına toplaşmış vətənpərvər qüvvələrin yaradıcılığının müasirliyi bu sözlərdə bir daha özünün təsdiqini tapmışdır.

Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığı haqqında ilk monoqrafiyanın müəllifi Əli Nazimdir. Ədibin vəfatının ildönümü münasibətilə qələmə aldığı və 1933-cü ildə “Hücum” jurnalında dərc etdirdiyi “Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin)” adlı məqaləsini sonradan genişləndirərək, 1935-ci ildə çap olunmuş ikicildliyə ön söz kimi verən Əli Nazim, tədqiqatını davam etdirərək 1936-cı ildə elə həmin adda kitab buraxmışdır. (Nazim Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1979.).

Maraqlıdır ki, Cəlil Məmmədquluzadə və Molla Nəsrəddin adlarını sinonim kimi işlədən Əli Nazim, müəyyən məqamlarda jurnalla yazıçı arasında fərqlərin olduğunu da göstərirdi.

Keçən əsrin qırxıncı illərindən başlayaraq, Molla Nəsrəddinin - Cəlil Məmmədquluzadənin kiçik müasiri, yaxın dostu və məsləkdaşı, eyni zamanda arxası və dayağı Qurbanəli Şərifovun oğlu Əziz Şərif, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin çoxcəhətli zəngin yaradıcılıq yolu kontekstində molla-nəsrəddinçiliyi araşdırmağa başlamış və nəticədə “Molla Nəsrəddin” necə yarandı” adlı fundamental monoqrafiyasını ərsəyə gətirmişdir. (Şərif Ə. “Molla Nəsrəddin necə yarandı”. Naxçıvan: Əcəmi, 2009 (tərtib edən və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəyli).) Bu monoqrafiyanın son mükəmməl nəşri akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən yüksək səviyyədə hazırlanmış və 2009-cu ildə Naxçıvanın “Əcəmi” nəşriyyatında alimin geniş ön sözü ilə çap edilmişdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının ədəbi-publisistik fəaliyyətinə və molla-nəsrəddinçilərə öz dövrünün verdiyi siyasi-ideoloji imkanlara görə ən obyektiv və qərəzsiz qiymət verənlərdən biri də Azərbaycanın böyük yazıçısı və görkəmli ədəbiyyatşünas-alimi professor Mir Cəlil olmuşdur.

XX əsrin 40-cı illərindən başlayaraq, 60-cı illərinin sonuna qədər Mir Cəlil müəllimin çap etdirdiyi məqalələr, Mirzə Cəlilin əsərlərinin sanballı nəşrlərinə yazdığı ön sözlər eyni zamanda molla-nəsrəddinşünaslığa dəyərli töhfə kimi qiymətləndirilməlidir. Dissertasiyada yeri gəldikcə onlardan mötəbər qaynaq kimi istifadə olunmuşdur. Ancaq böyük alim və yazıçının gərgin zəhmət və istedad bahasına ərsəyə gətirdiyi və yalnız son zamanlarda işıq üzü görmüş “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)” adlı fundamental monoqrafiyası bu baxımdan ən qiymətli bir tədqiqat və mötəbər qaynaq kimi bu gün də “Molla Nəsrəddin” məktəbini,

Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığını araşdıranlara yol göstərən bir mayak rolunu oynamaqdadır. (Mir Cəlal. Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917). “Ziya-Nurlan”: Bakı, 2004.)

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları akad. Mirzə İbrahimov, AMEA-nın müxbir üzvləri Əziz Mirəhmədov, Abbas Zamanov və Yaşar Qarayev, prof. Firidun Hüseynov və prof. İslam Ağayev dəyərli əsərləri ilə molla nəsrəddinşünaslığı inkişaf etdirmişlər.

Yeni dövrün molla nəsrəddinşünaslığı isə akademik İsa Həbibbəylinin adı və dərin elmiliklə faktoloji zənginliyi birləşdirən qiymətli fundamental əsərləri ilə bağlıdır ki, tədqiqat boyu onlardan vacib elmi-metodoloji istinad və zəmin kimi istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Bu dissertasiyanın yazılmasında əsas məqsəd – milli mədəniyyətimizin ən önəmli hadisələrindən biri olan “Molla Nəsrəddin” məktəbinin ölməz ideyalarının müasir dövrdə, daha dəqiq desək, müstəqilliyə keçid dövründə öz ideya-estetik funksiyasını davamətdirmə özəlliklərini və işləmə mexanizmini konkret faktlar əsasında üzə çıxarmaqdır. Həmçinin bunu, milli müstəqillik dövrünə hazırlıq mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilən XX əsrin 60-90-cı illərinin bədii materialı əsasında əyaniləşdirməkdir. Bu məqsədin gerçəkləşdirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi planlaşdırılır:

- “Molla Nəsrəddin” jurnalının yarandığı tarixi şəraiti milli müstəqillik dövrünün təfəkkür bucağından bir daha nəzərdən keçirmək və həmin dövrü müasir dövrlə müqayisə edərək, oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarmaq;
- “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin irəli sürdüyü ictimai-əxlaqi, bədii-estetik, mədəni-mənəvi problemlərin çağdaş dövrün ictimai-siyasi sifarişləri ilə nə dərəcədə uzlaşdığını və praktik səmərəsini müəyyənəşdirmək;
- “Molla Nəsrəddin” dövrünün ədəbi-mədəni həyatı ilə XX əsrin 60-90-cı illərinin ədəbi-mədəni həyatı arasında müəyyən paralellər aparmaqla onların bənzər və fərqli cəhətlərini müəyyən etmək;
- 60-90-cı illərin aparıcı yazıçı və şairlərinin yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin”in ideya və motivlərini izləmək və s.

Tədqiqat obyektini “Molla Nəsrəddin” jurnalının orijinal sayları və transliterasiya olunmuş mətnləri, eləcə də, XX əsrin 60-90-cı illərində Azərbaycan ədəbi prosesində önəmli rol oynamış şairlərdən Rəsul Rzanın və yazıçılardan Anarın əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Son dövrlərdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ilə bağlı olaraq, klassik irsimizə yeni təfəkkür, azərbaycançılıq ideologiyası işığında yanaşma metodologiyası humanitar elmimizdə xüsusi önəm kəsb etməyə başlamışdır. Həmin metodologiyaya söykənən bir sıra məqalələr qələmə alınsa da, bu sahədə sistemli monoqrafik tədqiqatlara ehtiyac yenə də kəskin olaraq qalmaqdadır. Bu araşdırmanın əsas elmi yeniliyi məhz adı çəkilən metodologiya əsasında, yeni təfəkkür işığında qələmə alınmış ilk sistemli monoqrafik tədqiqat olmasıdır. Bununla yanaşı, tədqiqatda ilk dəfə olaraq:

- Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi şəraitində klassik irsin ölməz dəyərlərinə, özəlliklə, “Molla Nəsrəddin” dərgisinə obyektiv yanaşmanın istiqaməti nəzərdən keçirilmiş;
- “Molla Nəsrəddin”in tarix səhnəsinə çıxdığı dövrlə çağdaş ictimai-siyasi şərait arasında analogiyalar aparılmış;
- “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin formalaşdırdığı mənəvi-əxlaqi, bədii-estetik, ideoloji prinsiplərin müstəqilliköncəsi (1960-90-cı illər) Azərbaycan ədəbiyyatına təsir mexanizmi və dəyişdirmə funksiyaları araşdırılmışdır;
- 1960-1990-cı illərin Azərbaycan poeziyasında (Rəsul Rzanın yaradıcılığı əsasında) və nəsrində (Anarın yaradıcılığı əsasında) molla-nəsrəddinçiliyin necə əks olunduğu və yeni inkişaf mərhələsinə yüksəldiyi, konkret bədii örneklərin müqayisəsi ilə üzə çıxarılır və s.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya Azərbaycanın müstəqillik dövrünün humanitar elminin metodologiyası əsasında yazıldığından, orada öz əksini tapmış bir sıra müddəalar, bu sahədə bundan sonra aparılacaq araşdırmalar üçün nəzəri zəmin rolunu oynaya bilər. İşin praktik əhəmiyyəti iki yöndə nəzərdən keçirilə bilər: a) Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası üzrə aparılan xüsusi kurslarda dissertasiyadan əlavə vəsait kimi istifadə olunma bilər; b) Azərbaycan ədəbiyyatının iki böyük simasının klassik irsdən səmərəli bəhrələnmə yolu, ənənənin yaradıcı davamı örnəyində gənc yazarların bu prosesi layiqincə, xalqın və dövlətin mənafeyindən və vətəndaşlıq mövqeyindən mənimsəmələrinə yardım göstərə bilər.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri ərəfəsindəki illər və nəşr fəaliyyətinə başlamasının ilk 10-12 ili (1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradıldığıın elan edilməsinə qədər) ilə XX yüzilliyin 60-90-cı illəri arasında (1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin elan olunması və qlobal

- səviyyədə qəbul edilməsinə qədər) bənzər cəhətlər çox olmuşdur;
- “Molla Nəsrəddin” ədəbi-fəlsəfi məktəbi, molla-nəsrəddinçilərin, xüsusən onların ilhamvericisi və “ağsaqqal yoldaşı” olan Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında özünü büruzə verən əqidə və məslək tədqiq edilən dövrün molla-nəsrəddinçilərinə də doğma olmuşdur;
 - Yeni dövrün molla-nəsrəddinçiləri arasında istər şeir, istərsə də nəsr nümayəndələrindən Azərbaycanın Xalq şairi Rəsul Rza və Azərbaycanın Xalq yazıçısı Anar molla-nəsrəddinçilik ənənələri və bu fenomenin ideya-estetik prinsipləri ilə daha çox bağlı olmuşlar;
 - Molla-nəsrəddinçilik ənənələri dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsindən sonra da müəyyən keyfiyyət dəyişmələri ilə davam edir və bu məktəbin yeni nümayəndələri ədəbiyyatımızın inkişafında öz xidmətini göstərir.

İşin aprobasiyası. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Müasir ədəbi proses şöbəsində yerinə yetirilmiş dissertasiyanın məğzini əhatə edən əsas elmi müddəaları Respublikanın və xarici ölkələrin nüfuzlu elmi toplularında işıq üzü görmüş, dissertantın beynəlxalq və Respublika elmi konfranslarında etdiyi məruzələrdə, həmin məruzələrin nəşr olunmuş tezislərində səsləndirilmiş və ədəbi-elmi ictimaiyyətin müsbət rəyini qazanmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya ənənəvi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın əlifba üzrə siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı müəyyənləşdirilir, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, işlənmə dərəcəsi, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, aprobasiyası haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil ““Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin formalaşdığı ədəbi-mədəni mühitlə çağdaş ədəbi-mədəni mühitin tipoloji müqayisəsi” adlanır. Fəsilin birinci paraqrafında ictimai-siyasi mühitlər arasında müqayisələr aparılaraq bənzərliklər üzə çıxarılır.

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığa başlaması və “Molla Nəsrəddin” jurnalının tarix səhnəsinə çıxması ilə milli müstəqilliyin əldə edilməsi (1918) arasında keçən təxminən 25 illik zaman kəsiyi ilə keçən yüzilliyin 60-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatında və ədəbi-mədəni fikrində gedən keyfiyyət dəyişikliklərinin başlanması ilə dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsi (1991) arasında keçən təxminən 30 illik zaman

kəsiyinin tipoloji müqayisəsi maraqlı bənzərliklərin aşkara çıxarılmasına imkan verir. Tarixin öz rəqəmləri üzərində apardığı bu cür maraqlı metamorfoza da diqqəti cəlb etməyə bilmir ki, bu bənzərliyin əsasında ilk növbədə, məhz “1906” ifadəsindəki son iki rəqəmin yerini dəyişməsi, yəni 1906-nın 1960-a çevrilməsi ilə ictimai tarixin təkrar olunması prosesi baş verir və bunun özü insanda, bir qədər mistik görünsə də, heyrət doğurmaya bilmir.

Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” necə yarandı?” adlı yazısında öz sualına özü də cavab verərək: “Molla Nəsrəddin”i təbiət özü yaratdı, zamanə özü yaratdı!” deyərkən məhz onun yarandığı ictimai-siyasi şəraitin əlverişli unikallığını, qloballaşma prosesinin qarşısının alınmaz şəkildə başlanmasını və sürətlə davam etməsini, Azərbaycanın da daxil olduğu Şərqi dünyada gedən ictimai-siyasi-mədəni proseslərə daha yaxından təmas etdiyini nəzərdə tutmuşdu.

Tarixdə böhranların həmişə postmodernizm yaratdığını iddia edən məşhur italyan alimi və postmodernist yazıçısı Umberto Ekonun fikrinə etibar etsək, “Molla Nəsrəddin”in özü də dövrünə görə bir postmodernizm hadisəsi olmuşdur. (Киреева Н.В. Постмодернизм в зарубежной литературе. «Наука»: Москва, 2004, с. 8.)

Keçən əsrin 60-cı illərində başlayan sosializmin ümumi böhranı isə tam otuz il çəkdi və 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ adlı nəhəng imperiyanın dağılması ilə nəticələndi. Maraqlıdır ki, dünya ədəbi-mədəni və fəlsəfi-psixoloji fikir sahəsində ümumestetik mədəniyyət fenomeni kimi postmodernizmin geniş intişar tapması da məhz keçən əsrin 60-90-cı illərinə aid edilir. (Киреева Н.В. Постмодернизм в зарубежной литературе. «Наука»: Москва, 2004, с. 7.) Deməli, bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatında formalaşan “60-cılar” hərəkatının özünü də müəyyən mənada postmodernizm hadisəsi kimi qiymətləndirə bilərik və bu mənada müqayisə edilən obyektlərin global ümumi cəhətləri göz qabağındadır.

Son zamanlar Azərbaycanın rayonlarında sənayenin inkişafına ayrılan yüksək dövlət qayğısı və himayəsi, bu sahəyə xarici investorların cəlb edilməsi də ümumilikdə respublikanın iqtisadi inkişafını şərtləndirməklə, mədəni inkişafın da sürətlənməsinə stimül yaradır.

Neft sənayesinin inkişafı başqa sahələrə də sirayət edirdi. Belə ki, Bakıda mexaniki zavod və emalatxanalar, elektrik stansiyaları, gəmiqayıрма və gəmi tərsanələri meydana gəlmiş, dəmiryol depolarında emalatxanalar genişlənmişdi. Sənayenin inkişafı şəhərlərin abadlığı üçün də əlverişli imkanlar yaradırdı. Müasir şəhərsalma layihələri əsasında Bakıda planlı şəkildə tikinti-quruculuq işləri aparılırdı. Bütün bunlar, gündən-

günə abadlaşan, gözəlliyinə və abadlığına görə Avropa şəhərlərindən heç də geri qalmayan paytaxt Bakının və başqa iri şəhərlərin bəzəsində bu gün də ağız dolusu ilə deyilə bilər. Bu isə ilk növbədə milli müstəqilliyin, əsası Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən düzgün müəyyən edilmiş daxili və xarici siyasətin bəhrəsi kimi nəzərə çarpır.

Birinci fəslin ikinci paraqrafında müqayisə olunan dövrlərdəki mədəni hərəkətlər arasındakı bənzərlik tədqiqat obyektini kimi çıxış edir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının tarix səhnəsinə çıxması ərəfəsində kapitalist münasibətlərinin inkişafı ölkənin sosial-iqtisadi həyatında olduğu kimi mədəni həyatında da yeniliklər əmələ gətirdi; elm, maarif, mədəniyyət, ədəbiyyat, rəssamlıq, memarlıq, musiqi, xalq yaradıcılığı və digər sahələrdə, rus və Avropa mədəniyyətinə inteqrasiya ilə bağlı olaraq mədəniyyətin inkişafında yeni mütərəqqi meyillər meydana çıxırdı.

XIX əsrin ikinci yarısında maarifçilik ruhunda inkişaf edən Azərbaycan mədəniyyətinin irəli getməsinə səciyyələndirən mühüm amillərdən biri ölkənin müxtəlif yerlərində yaradılmış yeni tipli məktəblər oldu. 1850-ci ildə Nuxa, Lənkəran və Salyanda, 1853-cü ildə isə Zaqatalada müsəlman məktəbləri açıldı.

Dövlət məktəbləri ilə yanaşı, XIX əsrin ikinci yarısında görkəmli Azərbaycan ziyalılarının və pedaqoqlarının təşəbbüsü ilə «Üsuli-cədid» məktəbləri də açılmağa başladı. Belə məktəblərin baniləri görkəmli Azərbaycan şairləri və yazıçıları, Şamaxıda Seyid Əzim Şirvani, Şuşada Mir Möhsün Nəvvab, Naxçıvanda Məhəmmədağa Sidqi, Lənkərandə Mirzə İsmayıl Qasir və b. idi.

Azərbaycan milli mətbuatının yaradıcısı Həsən bəy Zərdabi və onun redaktorluğu ilə çıxan «Əkinçi» qəzetinin ətrafında toplanan Nəcəf bəy Vəzirov, Seyid Əzim Şirvani, Əsgər ağa Gorani, M.Əlizadə və başqa maarifçilər ideya-məzmun və estetik baxımdan xalqın maariflənməsi üçün faydalı kitabların çap olunub yayılmasına çalışırdılar. Mollanəsrəddinçilərin birbaşa sələfi olan “Əkinçi”lər yeni mətbəələr açmaq, kitabları yaymaq, qorumaq və təbliğ etmək işlərinə də böyük önəm verirdilər.

Bu zaman Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində Qərb ədəbiyyatına xüsusi bir maraq oyanmış və bir sıra tərcümələr həyata keçirilmişdi. Cəlal Ünsizadə, Həşim bəy Vəzirov kimi ziyalılar tərəfindən Vilyam Şekspirin «Otello», Şillerin «Məkr və məhəbbət» pyesləri, Qustavve-de Montepenin «Qanlı gecə» romanı, Maryano Xose-de Marranın «Qəzetçilər» satirik-publisist əsəri, Viktor Hüqonun bəzi əsərləri Azərbaycan dilinə

çevrilmişdi.

Bu qısa xülasədən aydın olur ki, XIX yüzilliyin ikinci yarısında və əsrin sonlarına doğru Azərbaycanın ictimai-iqtisadi həyatında baş verən dəyişikliklər, sənayenin və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində kapitalist istehsal münasibətlərinin meydana çıxaraq inkişaf etməyə başlaması ölkənin mədəni həyatına da güclü təsir göstərmiş, xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan mədəniyyətinin minillik tarixində buna bənzər hərəkəti XX əsrin 60-90-cı illərində görmək mümkündür ki, bu da, sosialist ictimai-iqtisadi formasiasının insanın hüquq və azadlıqları üçün yaramazlığının get-gedə daha bariz şəkildə meydana çıxması, cəmiyyətin əksər təbəqələrinin narazılığının artması, iqtisadi və ictimai sahələrdə yalan və gözədən pərdə asmanın dözülməz həddə çatması nəticəsində mövcud ictimai-iqtisadi münasibətlərin davam etmək potensialının tükənməsi ilə bağlı idi.

Əgər XX yüzilliyin ilk illərində çar hökuməti mövcud ziddiyyətləri ört-basdır etmək üçün, əsas problemlərdən diqqəti yayındırmaq üçün milli ədavətin qızıışdırılması kimi alçaq bir siyasətə rəvac verərək 1905-ci ildə erməni-müsəlman qırğını yaratmışdısa, 80 ildən sonra “çarın varisi” Mixail Qorbaçovun eyni mürdər siyasəti daha böyük miqyasda həyata keçirməsi bu gün Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin düşmən tapdağında inləməsi ilə nəticələnmişdir.

Dövlər necə də bənzərdir və bu bənzər dövrlərin xarakteristikasını 100 il əvvəl vermiş “Molla Nəsrəddin” jurnalı, onun dahi, uzaqgörən yazarlarının ölməz fikirləri bu gün də müasirdir və dünya satirasında məğrur tənhalıqda dayanan bu unikal məktəbin sağlam məntiqə əsaslanan normal təfəkkürlü insanların müzakirəsinə çıxartdığı, çözmək istədiyi beynəlxalq problemlər bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayaraq, “mədəni dünyanın” alınıdakı rüsvayçılıq damğası kimi nəzərə çarpmaqdadır.

Birinci fəslin üçüncü paragrafı “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin irəli sürdüyü ictimai-əxlaqi, bədii-estetik problemlərin çağdaş dövrdə özünü necə göstərməsinin araşdırılmasına həsr edilmişdir.

“Molla Nəsrəddin” dərgisinin ədəbi-mədəni mühitdə canlı bir orqanizm kimi yaşamağa başlamasından 115 ilə yaxın bir dövr keçməkdədir. Tam zamanında ictimai-mədəni həyata atılan dərginin öz dövrü üçün müstəsna əhəmiyyətini vurğulayan akademik İsa Həbibbəyli onu təkcə Azərbaycan ədəbi-mədəni mühitində deyil, global səviyyədə xarakterizə edərək “Azərbaycanda Qərb standartları ilə nəşr olunan mükəmməl Şərq jurnalı, yaxud hər iki qütbün sintezindən yoğrulmuş ilk Avrasiya dərgisi”

adlandırmışdır.

Əlbəttə, bunu da qeyd etmək lazımdır ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalının, molla-nəsrəddinçilərin məslək və əqidələrindən, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərindən söz açarkən, onların heç də Sovet dönməsində təbliğ edildiyi kimi, meydanda tək-tənha olduqlarını iddia etmək düzgün deyildir. Bu meydanda bir çox vətənpərvər ziyalılar, o sıradan elə füyuzatçılar da molla-nəsrəddinçilərlə həmməslək idilər. Bu problem akademik İsa Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri” monoqrafiyasında fundamental şəkildə qoyulub həll edildiyindən, üzərində çox dayanmağa ehtiyac duymadıq.

Hətta bu yaxınlara qədər “Molla Nəsrəddin”i beynəlmiləlçi, “Füyuzat”ı isə millətçi və pantürkist kimi qələmə vermək cəhdlərinin özünün də uydurma olduğu, Əli bəyin müstəqillik dövründə yeni Azərbaycan əlifbası ilə dərc olunmuş bir çox məqalələrindən aydın olmaqdadır. Xüsusən, erməni millətçilərinə münasibətdə bu iki platforma arasında elə bir ciddi fərq olduğunu görmürük. Məsələn, “Həyat” qəzetinin 1906-cı il 77-ci sayında çap olunmuş “Milliyyət və insaniyyət” məqaləsini oxuyarkən, üzərindən 100 ildən artıq bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, ermənilərin hələ də öz köhnə şakərlərindən əl çəkməməsinə heyranətməmək olmur. Hər vasitə ilə müsəlmanlara və türklərə qara yaxmağa çalışan “Mşak” qəzetinin erməni mühərririnə üzünü tutaraq, Əli bəy aşağıdakı öldürücü ittihamlarını irəli sürür: “...Erməni mühərrirlərindən əksərinin gözlərini təəssüb və ənaniyyətdən çox da fərqi olmayan “dar bir milliyyət” fikri qapadıqca onları əfkari-batıl bəlalardan xilas etmək mümkün deyildir.” (Hüseynzadə Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. C. 2. “Çaşıoğlu”: Bakı, 2008, s. 178.)

Burada maraq doğuran cəhət budur ki, Əli bəy Hüseynzadə, Sovet ideologiyasının təqdiminə rəğmən, özünü bir millətçi və pantürkist kimi göstərmir, əksinə, millətçiliyin erməniləri məhv edəcəyi fikrini irəli sürən bir humanist, beynəlmiləlçi kimi göstərir. O da maraq doğurur ki, Əli bəyə görə, ermənilərin nə elm və maarifi, nə də var-dövləti insanlığa xidmət etmir və ancaq başqa millətlərin, xüsusən müsəlmanların və türklərin bədbəxtliyinə yönəldilib. Bu isə son nəticədə çanağın onların öz başlarında çatlamasına səbəb olacaq.

Akademik İsa Həbibbəylinin 2006-cı ildə qələmə aldığı “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi və molla-nəsrəddinçilik” adlı sanballı məqaləsi bu sahədəki gələcək tədqiqatlar üçün bir növ proqram və elmi-nəzəri istiqamət səciyyəsi daşımaqdadır. Görkəmli alimin dərin araşdırmalar və elmi-nəzəri ümumiləşdirmələr sayəsində çox dəqiqliklə müəyyən etdiyi

“mollanəsrəddinçilik təlimi” tədqiqatımızın nəzəri bazası kimi daha çox maraq kəsb edir.

Alim bu təlimin ən xırda təfərrüatlarına varır və belə qərara gəlir ki, mollanəsrəddinçiliyin mahiyyətində duran əsas ideyalar: milli müstəqillik və azadlıq uğrunda mübarizə, kiçik adamın timsalında xalq anlayışını ədəbiyyata və mətbuata gətirmək və müdafiə etmək, Azərbaycançılıq məfkurəsinə söykənməklə açıq ana dilində yazmaq, ictimai satira vasitəsilə cəmiyyəti dəyişdirmək, yeniləşdirmək, məmləkəti irəli aparmaq, milli-mənəvi özünüdərk proseslərini dərinləşdirmək və s.-dən ibarətdir.

Aydındır ki, bu ideyaların əksəriyyəti, Azərbaycan özünün müstəqil dövlətçiliyini əldə etdikdən sonra da aktual olaraq qalmaqdadır; bunların içərisində isə, Azərbaycançılıq ideologiyası qırmızı xətt kimi özünü büruzə verir. Xüsusən, xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin müstəqil dövlətimizə başçılıq etməyə başladığı dövrlərdən – keçən yüzilliyin 93-cü ilindən sonra Azərbaycançılıq ideologiyasının daha qüvvətli formada təbliği, Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbinin irəli sürdüyü və müdafiə etdiyi progressiv, insansevər və azadlıqsevər fikirlərin yeni şəraitdə və rəsmi dövlət səviyyəsində inkişafına imkan vermiş oldu. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin mahiyyətində duran azərbaycançılıq ideologiyası ümumilikdə bütün vətənpərvər qüvvələrin həyat amalına çevrildəndən sonra mollanəsrəddinçilik də yeni bir enerji ilə xalqın xidmətində durmaqdadır.

Tədqiqatın **ikinci fəsl** **“Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələri və müasir ədəbi proses**” adlanır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev 28 dekabr 1994-cü ildə Mirzə Cəlilin 125 illik yubileyində çıxış edərkən onun çoxözlü fəaliyyətinin ən müxtəlif tərəflərinə toxunmaqla əsas vurğunu Cəlil Məmmədquluzadə irsinin müasirliyinə yönəlmişdi.

Klassik irsin yeni ictimai-siyasi şəraitdə yenidən dəyərləndirilməsinin klassik metodologiyasını təqdim edən Ulu Öndər, hətta “Ölülər” kimi uzun illər boyunca ateizmə xidmət edən bir əsər kimi qiymətləndirilmiş pyesin də müasirliyini çox inandırıcı elmi dəlillərlə sübuta yetirmişdir. Heydər Əliyevə görə, Cəlil Məmmədquluzadə təkcə əsərləri ilə müasir deyil, həm də təkraredilməz mərd və mübariz şəxsiyyətinə görə müasirdir, müasir yazıçı və şairlərə, gənclərə bir insanlıq və vətəndaşlıq məktəbidir.

“Altmışincılar” dedikdə, sadəcə XX əsrin 60-cı illərində ədəbiyyata gəlmiş gəncləri nəzərdə tutmaq yanlış olardı. Azərbaycan ədəbiyyatında 60-cı illərdən çox-çox əvvəl özünə mövqe qazanmış bir çox şair və yazıçıların yaradıcılığında bu illərdə köklü təbəddülatlar baş verir ki, bu

səbəbdən də onları “60-cılara” aid etmək olar. Bunların sırasında Xalq şairi Rəsul Rzanın və Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin adlarını böyük inamla çəkmək mümkündür. İlyas Əfəndiyev daha çox lirik-psixoloji üslubun nümayəndəsi olduğundan, biz araşdırmada Rəsul Rzanın molla nəsrəddinçiliklə bağlarını nəzərdən keçirməklə kifayətlənmişik.

Müasir ədəbi prosesə “Molla Nəsrəddin” məktəbi ənənələrinin daxil olmasının rəngarəng yolları olsa da, bunların ümumiləşdirilməsi baxımından əsas etibarilə iki rakursdan izləmək mümkündür: 1) “Molla Nəsrəddin” məktəbi ənənələrinin stilizə yolu ilə davam etdirilməsi və 2) ideya-poetik mənimsəmə kimi.

İkinci fəslin birinci paragrafında Rəsul Rzanın yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” ənənələri izlənilir.

Azərbaycanın Xalq şairi Rəsul Rzanı da, böyük sələfləri Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir kimi ensiklopedik tutumlu kinayəli-satirik yaradıcılıq tipinin sahibi kimi dəyərləndirmək mümkündür. Hər iki sələfinə dərin və səmimi məhəbbətini, eyni zamanda yüksək ehtiramını gizlətməyən Rəsul Rza, onların şəxsiyyəti və yaradıcılığıyla bağlı bir çox şeirlər qələmə almışdır. Ancaq əsas məsələ ondadır ki, Rəsul Rza hər şeydən öncə, ezop dilinin böyük ustası olan Mirzə Cəlil və Sabirin istedadlı şagirdi kimi bir çox dərin mənalı əsərlər qələmə almışdır. Rəsul Rza yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” ideya və motivləri əsas etibarilə XX əsrin 60-cı illərindən sonra, yəni ziyalı şüurlarında “buzlaşma dövrünün” - bolşevik ideyalarının buzları tamamilə əriyəndən sonra xüsusi vüsət alır. Nə vaxtsa proletar mübarizəsini nəzərdə tutaraq: “Mübarizə bu gün də var, yarındadır!” deyən Rəsul Rza məhz 60-cı illərdə sanki “proletar” hipnozundan, tilsimindən xilas olur və sənətin, dilindən, dinindən, sosial statusundan asılı olmayaraq, insana, onun xoşbəxtliyinə, haqqa və ədalətə xidmət etməli olduğu fikrində birdəfəlik möhkəmlənir və bütün istedadını, yaradıcılığının axarını, şair əqidəsini həmin istiqamətə yönəldir. Əlbəttə, Rəsul Rza çox yaxşı anlayırdı ki, proletariyatın “barıt qabında” hələ dünyanı yandırmağa kifayət edəcək qədər barıt var və onunla yalın əllə, daha doğrusu, “yalın dillə” mübarizə aparmaq olmaz. Buna görə də böyük şair, sələflərinin təcrübəsindən bəhrələnərək, insan uğrunda mübarizə üçün Ezop dilini bir silah kimi seçir. Silsilə şeirlərindən birini “Yuxuma gəlmişdi Ezop” adlandıran şair, bu silsiləyə daxil olan əsərlərinin əksəriyyətini məhz 60-cı illərdə qələmə almışdır. Onların arasında “Ezop” adlı şeir müəyyən mənada silsilənin başqa nümunələrini anlamaq üçün açar rolunu oynayır.

Yadelli hakimiyyətlə ikibaşlı oyun-mübarizəyə girən şair, daha çox

sırası oxucu qarşısında sənətkar səmimiyyətini də etiraf etməyi unutmur; Ezop dilinin bəzən qorxudan, bəzən isə qəzəbdən işləndiyini xüsusi qeyd edir. Ancaq bizə elə gəlir ki, Rəsul Rza yaradıcılığında Ezop dilinin qəzəb çaları qorxu çalarından daha çox ağır gəlir, açıq-aşkar onu üstələyir və bu, şairin üslubi orijinallığının əsas göstəricilərindən birini təşkil edir.

Rəsul Rzanın silsilə şeirlərindən birinin də “Mirzə Cəlilin nisgilləri” adlanması onun “Molla Nəsrəddin” ənənələrinə nə qədər ürəkdən sədaqət olduğunu sübut edir. “Ölülər” adlı şeirlə açılan silsilə, təbii ki, daha çox Mirzə Cəlil və “Molla Nəsrəddin” ideyalarının, onların qoyduğu köklü problemlərin şairin yaşadığı dövrdə də aktual olduğunu və bu problemlərin həllində hər iki dövrün sənətkarlarının öz qüvvələrini birləşdirməyə ehtiyacın böyüklüyünü göstərir. Şeirin xronotopu da simvolik mənə daşıyır; belə ki, şairin evindən başlayıb “ölülər dünyası”nda qurtaran hadisələr səhər saat beşdə - yəni, zülmətlə nurun mübarizə etdiyi bir zamanda cərəyan edir. Bu isə, Rəsul Rzanın sənətkar nikbinliyindən, işıqlı sabahın tezliklə açılacağına dərin inamından xəbər verir.

Gecədən xeyli keçmiş Mirzə Cəlilin “Ölülər” faciəsinin qəhrəmanı Kefli İskəndər şairin qapısını döyür. Sorğu-sualdan məlum olur ki, İskəndər Mirzə Cəlilin yubileyinə gəlib (şeir 1967-ci ildə qələmə alınmışdır – N.B.). Ancaq İskəndərin əsas məqsədi - “ölülər dünyası”na aparan yolda vətənpərvər şairə bələdçilik etməkdir. Burada ən maraqlısı da odur ki, İskəndər Rəsul Rzaya təkcə öz dövrünün “canlı” ölümlərini deyil, həm də şairin ətrafında eynilə dirilərə məxsus ədələ gəzib-dolanan, hər gün gördüyü “canlı” ölümləri təqdim edir. Əslində, burada poetik baxımdan Rəsul Rzanın bir tapıntısını da qeyd etməyə böyük ehtiyac vardır ki, o da şairin təqdimində “ölülərin” “ölməzliyi” paradoksunu poetik obraz vasitəsilə açıb göstərməkdir. Zənnimizcə, indiyə qədər heç bir şairin yaradıcılığında “ölməzlik” sözü bu cür mənfi çalarda işlədilməyib ki, bunu da şeirin əsas poetik novatorluğu kimi qəbul etmək lazımdır.

XX əsrin 60-cı illərində “Molla Nəsrəddin” ənənələrinə və Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına maraq və müraciətin artma səbəblərindən biri də, böyük yazıçı-mütəfəkkirin 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı idi. Belə ki, uzun illər ərzində Mirzə Cəlilin doğum ili kimi 1866-cı il götürülürdü və 60-cı illərin ortalarında onun 100 illik yubileyi qeyd edildi. Yalnız 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində akademik İsa Həbibbəyli əldə etdiyi təkzibedilməz faktlar əsasında ədibin doğum tarixinin 22 fevral 1869-cu il olduğunu sübuta yetirdi.

“Mirzə Cəlilin nisgilləri” silsiləsinə daxil olan şeirlərin bədii

strukturunda və ümumi ruhunda da Rəsul Rza “Molla Nəsrəddin” ənənələrinə sadıq qalaraq, Ezop dilindən ustalıqla istifadə etmişdir; belə ki, ilk baxışda guya Rəsul Rza öz “xoşbəxt dövrünü” Mirzə Cəlil qəhrəmanlarının bədbəxtliyi kontekstində daha da qabarıq vermişdir. Ancaq əslində isə, şeirlərin xoşbəxt sonluqla bitən ikinci hissələri deyil, məhz insan faciəsinin “xoşbəxt sosializmdə” belə davam etdiyinə işarə vuran birinci hissələri bədii cəhətdən daha təsirli, daha mükəmməldir. Bu baxımdan şairin, “Nazlılar” şeirindəki simasız kütlə olan “bu başdakı yeni dünyanın balaları nazlılarla” güclü fərdi obraz cizgilərinə malik olan “o başdakı ölümlər aləminin qurbanı Nazlı” arasında apardığı paralel çox zəngindir.

Eyni poetik priyomu “Zeynəbin qisası” şeirində də aşkara çıxarmaq mümkündür. Burada diqqəti cəlb edən əsas cəhət – Rəsul Rzanın, şeirin finalında təsvir etdiyi ideal idillik pedaqoji səhnə, sovet təhsil sisteminə mədhiyyə oxumaq deyil, Zeynəbin qisasçısının adını çəkməsidir. Əlamətdardır ki, Zeynəbin qisasını “xilaskar rus xalqı”, “qalib kommunist partiyası” deyil, məhz Mirzə Cəlil almışdır. Rəsul Rzanın, Kefli İskəndərdən, Nazlıdan, Zeynəbdən heç də geri qalmayan sevimli Mirzə Cəlil qəhrəmanlarından biri də Məhəmmədhəsən əmidir. Bu, zahirən miskin və gücsüz, sadələvhlüyü ilə bir qədər gülünc, eyni zamanda yazıq, daxilən isə monumental obraz – Rəsul Rza üçün əsil insan obrazıdır, təqlid ediləsi və örnək götürüləsi müsbət, ülvi bir insan. Rəsul Rzanın 60-cı illər yaradıcılığının ən önəmli örnəklərindən olan “İnsan şəkli” şeirinin baş qəhrəmanları arasında bərabərhüquqlu qəhrəmanlardan biri də məhz Məhəmmədhəsən əmidir. Mollanəsrəddinçiliyi, minillik kəsilməz bir proses olan Azərbaycan ədəbiyyatında köklərə bağlılığın mükəmməl örnəyi kimi anlayan və bu cür də poetik yozum obyektinə çevirən Rəsul Rza, ilk növbədə, zəngin bir qaynaq kimi və yeni dünyəvi ədəbiyyatın beşiyi başında duran amil kimi Mirzə Fətəli Axundzadəyə diqqət yönəldir. 1967-ci ildə qələmə aldığı “Bir heykəl, iki qoca və mən” adlı miniatur poemasında hər iki dahinin obrazını canlandırır.

Rəsul Rza, mollanəsrəddinçiliyə bağlılığını bu məktəbin başqa bir böyük nümayəndəsinə - Mirzə Ələkbər Sabirə sevgi və sayğılarını öz əsərlərində tərənnüm etməklə bildirmişdir. Təbii ki, Sabirə qayıdış da, Mirzə Cəlildə olduğu kimi, əsasən 60-cı illərə və sonrakı dövrlərə təsadüf edir. Mirzə Cəlilin obrazları kimi, Mirzə Ələkbər Sabirin də obrazları Rəsul Rza yaradıcılığına transformasiya edilərək, müəyyən qədər modernləşmiş, çağdaşlaşmış halda müasir dövrün problemlərinin həlmləsinə xidmət etmək səviyyəsinə qədər yüksəlirlər. O da maraq

doğurur ki, Rəsul Rza çox vaxt Sabiri təklənməyə qoymur; onu Azərbaycan ədəbiyyatının başqa böyük sənətkarları ilə bir cəbhədə, obrazlarını isə başqa seçilən obrazlarla birlikdə təsvir edir. Bu baxımdan, 1960-cı ildə qələmə alınmış “Nəsimiyə, Füzuliyə, Sabirə açıq məktub (Onlara məhəbbət, bəzilərinə ibrət üçün)” adlı şeiri əlamətdardır. Şeirin əsas konseptual problemi – humanizm və ksenofobiya qarşındurması kontekstində Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi şərəfli və insansevər yola qısa bir nəzər salınır və hələ 50 il bundan irəli, Kommunist Partiyasının “xalqlar dostluğu” ideyasının işlək olduğu bir dövrdə nankor qonşulara eyham vurulur, Ezop dili ilə onların tutduğu kin-küdurət yolu pislənir, bütün insanlığa nifrət püskürən patoloji şovinizm həyat tərzini seçənlər insanlığa səslənir. Elə təsəvvür yaranır ki, sanki bu əsər 50 il öncə deyil, elə bu gün yazılıb.

“Mirzə Cəlilin nisgilləri” silsiləsində zamanəsini qabaqlayan başqa bir şeir də var ki, orada şair narahatlığı, şair səksəkəsi Rəsul Rzanın dalağını sancdırır və o, qanlı-qadalı günləri qaytarmaq arzusunda olanların kökünün hələ də kəsilmədiyini təəssüflə bildirir. Mirzə Cəlilin “Bəlkə də qaytardılar” hekayəsinin motivlərinə təzmin şəklində yazılmış həmin şeirində qərribə bir uzaqgörənlik nümayiş etdirən Rəsul Rza, üzünü mütərəqqi insanlara tutub, humanist dəyərlərdən muğayət olmaq üçün çox ciddi xəbərdarlıq etmişdi. Nə yazıq ki, şairin bu fəryadı “daşa dönmüslərə” təsir eləmədi və XX əsrin 90-cı illərində riyakar havadarlarına söykənən erməni faşistləri müvəqqəti də olsa, arzuladıqları qanlı günləri qaytara bildilər. “Açıq məktub”da da Rəsul Rzanı mütəfəkkir şair kimi düşündürən və böyük humanist sələflərinə müraciətə vadar edən məhz bu taleyüklü problemdir.

Rəsul Rzanın Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığından bəhrələnmə yollarından biri də, Sabir şeirlərinə cavab şəklində yazılmış təzminlərdir. Bunlar, “Sabir sağ olsaydı” epiqrafı ilə 1962-1964-cü illərdə qələmə alınmış “Rüşvətxorlar mərsiyəsi”, “Sual-cavab”, “Qora ikən mövüc olmuşlar” və Sabirin eyni rədifli satirasına cavab kimi yazılmış “Qorxuram” şeirləridir.

Rəsul Rzanın poetik interpretasiyasında isə bu “qorxulu pəhləvan”, dövrün ehtiyacına və ağrısına uyğun olaraq, “yerlipərəstlikdə hünər göstərən arxalı nadana”, “öz qövmünün başında əngəlkələfə” (Mirzə Ələkbər Sabir) çevrilir. Bu, Sabir qəhrəmanının yeni dövrdəki daha da cahil və cılız, dost-doğma qohumudur.

Əlbəttə, əgər insan naqislikləri varsa, ona qarşı əbədi bir cihad elan etmiş mütərəqqi söz sahiblərinin əsərləri də öz təyinatını saxlayır.

İkinci fəslin ikinci paraqrafı Anarın yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” əənənlərinin aşkarlanmasına həsr edilmişdir.

Rəsul Rza poetik ocağının istedadlı yetirməsi olan görkəmli Azərbaycan yazıçısı Anarın yaradıcılığında da Mirzə Cəlil əənənləri və mollarəsrədinçilik ideyaları məhz yuxarıda qeyd etdiyimiz ikinci yəndən, yəni bir ideya-poetik qaynaq, ilham mənbəyi, yaradıcı təsirlənmə kimi özünü göstərir. Yazıçının özünün də müsahibələrinin birində etiraf etdiyi kimi, “Molla Nəsrəddin” əənənləri və xüsusi halda Cəlil Məmmədquluzadənin bədii-publisistik irsi hələ ilk gəncliyindən ona güclü təsir göstərmiş və iki xalq şairinin ailəsində “xalq nasiri”nin yetişməsi prosesində müstəsna rol oynamışdır.

Anarın yaradıcılığı ilə “Molla Nəsrəddin” əənənlərinin müqayisəsi problemi çox geniş və çoxtərəfli bir mövzu olduğundan, dissertasiyada bu problemə ilkin olaraq, sələf-xələflik münasibətlərinin daha bariz şəkildə ifadə olunduğu “Molla Nəsrəddin-66” kitabı ilə başlanılmışdır.

Bu kitab “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrə başlamasından düz 60 il keçərkən yazılmış və işıq üzü görmüşdür. Bu zaman Anarın 28 yaşı olsa da, onun artıq 6 illik səmərəli yazıçılıq təcrübəsi var idi və necə deyərlər, bu kürədə kifayət qədər bişib bərkimişdi. Kitabın epiqrafında “Mirzə Cəlilə min rəhmət!” sözlərini böyük məmnunluq duyğusu ilə yazmışdı və heç şübhə yoxdur ki, bu zaman gözünün önündə Cəlil Məmməd-quluzadənin məşhur “Qurbanəli bəy” hekayəsinin epiqrafında verdiyi: “Qoqol, Allah sənə rəhmət eləsin!” sözlərini canlandırmışdı. Elə janrını mötərizədə “zarafat” deyə müəyyənləşdirdiyi həmin kitaba “Zarafatçıl” imzası ilə yazdığı “Zarafatsız” adlı ön sözdə də Anar Mirzə Cəlil dühası qarşısında heyranlığını gizlətmir və bununla fəxr etdiyini bildirirdi.

Bu ön söz müəyyən mənada “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı il 7 aprel tarixli birinci sayında verilmiş “Sizi deyib gəlmişəm” adlı proqram xarakterli yazının üslubunu xatırladır. Düzdür, həmcə bunları müqayisə etmək olmaz; cəmi bir neçə abzasdan ibarət olan “Sizi deyib gəlmişəm” felyeton-müraciəti, əsasən, milli-mədəni mühitdə oxucusuzluq problemini, anlamazlar auditoriyası məsələsini qaldırır və zahirən sanki elə də böyük bir ictimai-əxlaqi perspektivlər vəd etmir. Ancaq bu, yalnız Füzuli sözü kimi, dəryalarla müqayisə ediləcək Mirzə Cəlil nəsrinin üst qatı, ləpədənəyənidir. Dərinlərə nüfuz edəndə isə bu felyetonun hər sözündən, hər cümləsindən minlərlə eyham, kinayə, yangı aşkar etmək olar ki, bu da Mirzə Cəlilin və ümumilikdə mollarəsrəddinçilərin ezop dilindən necə ustalıqla, yüksək peşəkarlıqla faydalandığının göstəricisidir.

Mollarəsrəddinçilər total tənqiddə üstünlük verdikləri halda, Sovet

dövründə Molla Nəsrəddin əənənlərindən yararlananlar, şübhəsiz ki, ideoloji basqının təsiri altında “ayrı-ayrı neqativ hallara” qarşı yönəlmiş seçmə tənqidi daha üstün tuturdular ki, bu da rejimin xarakteri ilə bağlı olmalıdır; belə çıxır ki, hətta “xalqlar zindanı” adını almış Çar Rusiyasında müstəmləkə altında olan xalqların danışan dillərinə - yaradıcı ziyahılarına Sovet Rusiyasındakılara nisbətən daha çox azadlıq və demokratiya verilibmiş...

Təbii ki, “Molla Nəsrəddin-66”-nın tənqid problematikası da göstərdiyimiz səbəbdən ictimai kəsərinə görə “Molla Nəsrəddin” problematikasından zəifdir. Məsələn, ilk xəbər alkoqolizm əleyhinə, ikinci isə kənd təsərrüfatı oçerklərinə parodiyadır. “Zəncir” hekayəsində korrupsiya və süründürməçilik, “Rəng”də cahillik və riyakarlıq tənqid edilir. Ümumilikdə, bu seriyaya daxil olan yazılarda, müəllifin özünün də ön sözdə vəd etdiyi kimi, satira deyil, yumşaq yumor çaları üstünlük təşkil edir.

Əlbəttə, bütün bunları yazmaqdan məqsədimiz özünü gənc molla-nəsrəddinçi kimi ən parlaq tərəflərdən göstərən Anarı, ictimai-siyasi problematikanın zəifliyində günahlandırmaq deyil. Məsələ yenə də senzuraya bağlanır və bu baxımdan 1906-cı il “On yeddi oktyabr manifestinə” qədər Mirzə Cəlilin özünün vəziyyətinin 60 il ondan sonra yazıb yaradacaq istedadlı xələfi Anara nisbətən qat-qat acınacaqlı olduğunu görürük. Böyük ədib 1926-cı ildə yazdığı və 1936-cı ildə işıq üzü görmüş “Xatiratım” adlı memuar əsərində erməni senzorlarının əlindən dad-bıdad eləyirdi.

Kitabda dil və üslub, bədii forma, poetik ifadə vasitələri baxımından “Molla Nəsrəddin” əənənlərinin daha uğurla davam və inkişaf etdirildiyini görmək mümkündür. Bu, xüsusən Anarın adyaratma yaradıcılığında özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. “Molla Nəsrəddin”də olduğu kimi, Anarda da ad-portretlərdən geniş istifadə olunur; mənfi qəhrəmanın adı onu ya xarici ya da daxili tərəfdən illüstrasiya edir, adın mənası sahibinin xarakteri ilə uyğunluq təşkil edir. Topluya daxil olan yazıların əksəriyyəti ümumilikdə Mirzə Cəlil əənənlərinə söykənirsə, təzmin xarakterli, cavab kimi yazılmış nümunələr də vardır. Məsələn, “Maraqlı tədqiqat” miniaturü ustadın “Şeir bülbülləri” hekayəsinə cavab olaraq yazılmışdır.

Mirzə Cəlil yaradıcılığı, “Molla Nəsrəddin” əənənləri Anarın bütün yaradıcılığından qızıl xətlə keçmiş, onu bütün ömrü boyu məşğul etmiş və indi də etməkdədir. Bu mövzuda onun “Qəm pəncərəsi”, “Sizi deyib gəlmişəm”, “Nigarançılıq”, “Anlamaq dərdi” və başqa yazıları müxtəlif janrlarda molla-nəsrəddinçilik məktəbinin əənənlərini davam və inkişaf

etdirməsi ilə ədəbi-mədəni həyatımızda dəyər daşıyır. Bu isə, həmin məktəbin banisi və rəhbəri olan Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi-fəlsəfi dühasının daha bir göstəricisidir.

1967-ci ildə, yəni Cəlil Məmmədquluzadənin 100 illik yubileyinin qeyd edildiyi zaman qələmə alınmış “Anlamaq dərdi” essesi, öz mənə tutumuna və sanbalına, fəlsəfi-psixoloji dərinliyinə görə qətiyyətlə bir yubiley yazısı təsiri bağışlamır və hiss olunur ki, bu, Mirzə Cəlil irsini dərinlən öyrənmiş və qanına-canına hopduraraq sevmiş istedadlı bir qələm sahibinin öz səlafi haqqında ciddi elmi araşdırmalarının nəticəsidir. XX əsrin Molla Nəsrəddinin tarixi zərurətin məhsulu olduğunu vurğulayan yazıçı, onu lokal bir zaman kəsiyindən çıxararaq, bütün dövrlər üçün əhəmiyyət daşıdığını haqlı olaraq dilə gətirir. “Anlamaq dərdi” essəsinin başlıca məziyyətlərindən biri də – ilk dəfə burada Cəlil Məmmədquluzadənin sovet dövrü həyat və fəaliyyətinin son illərində düşdüyü laqeydlilik və kin-küdurət girdabının obyektiv mənzərəsinin açılıb geniş oxucu kütlələrinə təqdim edilməsindədir. Keçən əsrin 60-cı illərinin ortalarında kommunist rejiminə o qədər də uyğun gəlməyən tarixi həqiqətlərin obyektiv olaraq dilə gətirilməsi, müəllifdən böyük cəsarət istəyirdi.

“Anlamaq dərdi” essəsini Anar 1967-ci ildə qələmə almışdı və “milli münasibətlərin kəskinləşməsi” haqqında təsəvvürləri tarix kitablarına (həm də sovet ideologiyasına söykənən tarix kitablarına!) əsasən formalaşmışdı. Halbuki 80-ci illərin sonunda “milli münasibətlərin kəskinləşməsinin” canlı şahidi olduqdan sonra Anarın da milli haqsızlığa, ikili standartlara münasibətinin xeyli kəskinləşdiyini, sərtləşdiyini görmək olur. Bütün dünyaya səpələnmiş və çoxu hətta erməni dilini bilməyən erməniləri nə birləşdirir? sualını cavablandırarkən isə Anar insan adlanan, ancaq cövhərində şeytan xislətini, zina xarakterini ört-basdır edən bioloji varlığın xəbəsliliyinə qarşı təbii qəzəbini gizlədə bilmirdi. Bu fikrində Anar, öncə təqdir və təşviq etdiyi Cəlil Məmmədquluzadə beynəlmiləliyiindən daha çox, Əli bəy Hüseynzadənin türkçülüyunə, millətdustluğuna yaxınlaşır və bunun da başlıca səbəbi – başına gəlib başmaqçı olmasındadır. Elə bu səbəbdən də, ikili standartları riyakarcasına əllərində bayraq edən ermənipərəst qüvvələrin “hər iki tərəf günahkardır” prinsipini rədd edən Anar, hətta “erməni-müsəlman davası” ifadəsinin özündə belə ermənilərin günahkar olduqlarının simvolunu görür. Bunun ardınca Anarın yenə də azərbaycanlı kinsizliyinə örnək kimi Mirzə Cəlilin “Kamança” əsərini göstərməsi, onun Əli bəy Hüseynzadə ilə Cəlil Məmmədquluzadə irsinə eyni hörmət və eyni məhəbbətlə yanaşdığının

ifadəsidir.

Əlbəttə, “qanı qanla yumazlar” kimi humanist bir hikmətli sözün sahibi olan, öz sülhsevər xarakterini sübuta yetirən millət kinsizliyi ilə insanlığa örnək ola bilər və bu yüksək insani hissi bəzən emosiyalarımızın təsiri altında “yaddaşsızlıq”, “unutqanlıq” kimi qələmə verərək tənqid etməyimiz heç də doğru deyildir. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatında molla nəsrəddinçilik ənənələri, Cəlil Məmmədquluzadə irsi həmişə yol göstərən bir mayak rolunu oynayıb və bundan sonra da oynayacaq. Tarix isə, get-gedə qloballaşmaya, mədəni inteqrasiyaya doğru yürüşü ilə milli münasibətlərə baxışda Mirzə Cəlilin daha haqlı olduğunu sübuta yetirəcəkdir. Bu isə dahi azərbaycanlının təkcə öz xalqı qarşısında deyil, həm də bəşəriyyətin xoşbəxtliyi yolunda xidmətlərinin ən parlaq göstəricisidir.

Nəticədə tədqiqat boyu əldə edilən müddəalar ümumiləşdirilir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalə və konfrans materillərində öz əksini tapmışdır:

1. Anarın yaradıcılığında “Molla Nəsrəddin” ənənələri. Azərbaycan Dillər Universitetinin “Elmi xəbərləri”, Bakı 2010, № 2, səh. 224-229.
2. «Молла Насреддин» и современность: сравнительная типология сред. (“Molla Nəsrəddin” və müasirlik: mühitlərin müqayisəli tipologiyası). Материалы I международной научной конференции «Инновация, качество образования и развитие». Baki 2010, стр. 86-87.
3. Rəsul Rza və Mirzə Cəlil. “Pedaqoji Universitetin Xəbərləri” Bakı 2011, № 5, səh. 275-281.
4. Влияние творческого наследия Дж Мамедкулизаде и М.А.Сабира на поэтику Расула Рзы. (С.Мəmmədquluzadə və М.Ə.Сабирин yaradıcılıq irsinin Rəsul Rzanın poetikasına təsiri). Материалы II международной научной конференции “Инновация, качество образования и развитие”. Baki 2012, стр. 107-108.
5. Rəsul Rza və Mirzə Ələkbər Sabir. Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Elmi Xəbərləri” 2012, cild-8, № 2, səh. 31-36.
6. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələri və müasir ədəbi proses. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri. Bakı 2012, XXIII cild, səh. 100-107.

7. Мирза Алекбер Сабир в творчестве Расула Рзы (Mirzə Ələkbər Sabir Rəsul Rzanın yaradıcılığında). «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук», Феврал 2013, стр. 181-183.
8. Роль художественной литературы в формировании культуры речи (Nitq mədəniyyətinin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu). Материалы международной научно-практической конференции «Новые тенденции в преподавании иностранных языков: реальная практика и стратегии развития». Баку, Элм, 2013. стр. 51-52.

Наиля Байрамова
Традиции литературной школы "Молла Насреддин" и
современная азербайджанская литература (на основе творчества
Расула Рзы и Анара)

РЕЗЮМЕ

Основная цель диссертации – выявить на основе конкретных фактов особенности продолжения идейно-эстетических функций бессмертных идей школы «Молла Насреддин», явившейся важнейшим событием в национальной культуре Азербайджана, и механизмы их функционирования в переходный период, во времена становления государственной независимости, а также наглядно представить это на основе художественного материала 60-90-х гг. XX века, которые можно оценивать как подготовительный этап к периоду национальной независимости.

Объект исследования составляют оригинальные номера журнала «Молла Насреддин», опубликованные с определенными промежутками в течение примерно 25 лет, их транслитерированные тексты, а также произведения поэтов, сыгравших важную роль в азербайджанском литературном процессе 60-90-х гг. XX века - Расула Рзы и Анара.

В связи с восстановлением государственной независимости Азербайджана методология нового подхода к классическому наследию в свете нового мышления и идеологии азербайджанства в последний период обрела особую значимость в отечественной гуманитарной науке.

Диссертация состоит из введения, 2-х глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность исследования, определяются цели и задачи, основные положения, выдвинутые к защите, и научная новизна диссертационной работы.

I глава, носящая название «Типологическое сравнение литературно-культурной среды, сформированной литературной школой «Молла Насреддин», с современной литературно-культурной средой», состоит из 3-х параграфов.

В первом параграфе исследуются факты, подтверждающие

схожие черты между периодом публикации журнала «Молла Насреддин» и азербайджанской общественно-политической средой 60-90-х гг. прошлого века, выявляется ряд общностей.

Во втором параграфе главы на передний план выдвинуто исследование культурного движения сравниваемых периодов.

В третьем параграфе главы в качестве объекта исследования рассмотрены общественно-нравственные, художественно-эстетические проблемы, выдвигаемые литературной школой «Молла Насреддин», и проблемы современного периода.

Вторая глава диссертации носит название «Традиции литературной школы «Молла Насреддин» и современный литературный процесс». Здесь на основе исследования творчества двух мастеров слова, наиболее тесно связанных с традициями «Моллы Насреддина» в азербайджанской поэзии и прозе 60-90-х гг. прошлого века, выявляются традиции наследования и определяются тенденции их дальнейшего развития.

В первом параграфе этой главы как объект исследования анализируются традиции «Моллы Насреддина» в творчестве азербайджанского народного поэта Расула Рзы.

Во втором параграфе на передний план привлечено исследование традиций «Моллы Насреддина» в творчестве народного поэта, автора книги с символическим названием «Молла Насреддин-66» Анара.

В Заключении представлено научное обобщение ряда выдвинутых в диссертации положений.

Диссертация завершается списком использованной литературы на азербайджанском, турецком и русском языках.

N.Y.Bayramova

**Molla Nasraddin's literary school traditions and contemporary
Azerbaijan literature (on the base of creativity of
Rasul Rza and Anar)**

SUMMARY

The main purpose of the dissertation writing is to reveal immortal ideas, its aesthetic ideas, continuer features and the operating mechanism of one of the most important events of Azerbaijan national culture Molla Nasraddin school's on the base of specific facts in transition period to independence and to make visual it on the base of artistic material of 60-90 years of XX century which can be measurable as preparation stage to national independence period.

The object of research is formed the original numbers and transliteration texts of Molla Nasraddin journal which had been published over 25 years with pauses, as well as works of Anar and Rasul Rza who was played an important role in Azerbaijan literary process of 60-90 years of XX century.

The dissertation consists of introduction, 2 chapters, result and used literature list.

In the introduction the urgency of theme is substantiated and the purposes and positions of research, the main provisions which carried out to protection, scientific innovation is determined.

First chapter is called the typological comparison of the literary and cultural environment in which formed Molla Nasraddin literary school and the contemporary literary cultural environment and consist of 3 paragraphs.

In the first paragraph is researched the verifying facts of the resemblance of social and practical environment in Azerbaijan in 60-90 years of the last century and the period when published Molla Nasraddin journal and revealed a number of similarities.

In the second paragraph of the chapter is highlighted the exploring the cultural movement of the comparable periods.

In the third paragraph is reviewed social-moral, artistic and aesthetic problems and the problem of the modern era as a object of the research which put forward by Molla Nasraddin literary school.

The second chapter of the dissertation is called "The traditions of

literary school of Molla Nasraddin and modern literary process". The traditions of heritage is revealed on the basis of exploring creativity of two craftsmen who was associated with mollanasraddinist of Azerbaijan poetry and prose in 60-90 years of last century and its next development tendency is determined.

In the first paragraph of this chapter which consists of two paragraphs the traditions of mollanasraddinist observed in the creativity of Rasul Rza, Azerbaijan writer, are analyzed as an object of study.

In the second paragraph of chapter the research of mollanasraddinist traditions more emphasized in creativity of Anar, writer, the author of the book "Molla Nasraddin – 66".

The nominated scientific generalization of some provisions is noted in the dissertation as a result.

The dissertation ends with alphabetical list of scientific literature and fiction used in Azerbaijani, Turkish and Russian.

На правах рукописи

НАИЛЯ ЮСИФАЛИ кызы БАЙРАМОВА

**ТРАДИЦИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ ШКОЛЫ «МОЛЛА
НАСИРЕДДИН» И СОВРЕМЕННАЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
(на основе творчества Расула Рзы и Анара)**

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2014